

Marko Družić, univ. bacc. oec.

Zagreb

e-mail: druzicm@yahoo.com

PRIKAZ KNJIGE „Progress and the Invisible Hand“

UDK / UDC: 330.34

JEL klasifikacija / JEL classification: B30

Prikaz knjige / Review

Primljeno / Received: 30. ožujka 2012. / March 30, 2012

Prihvaćeno za tisak / Accepted for publishing: 13. lipnja 2012. / June 13, 2012

Naziv: „Progress and the Invisible Hand“

Autor: Richard Bronk

Izdavač: Little, Brown and Company, Great Britain, 1998.

Broj stranica: 264.

Kritički osvrt na djelo „Progres i nevidljiva ruka“ podijelio sam u 14 cjelina: uvod, zatim podjela sadržaja po poglavljima (gdje sam pratio autora) te zaključak.

1. UVOD

Centralni problem, koji je autora u konačnici i naveo da napiše ovu knjigu, pojava je rastućeg pesimizma te tzv. „feel-bad“ fenomena u državama Prvoga svijeta na kraju dvadesetoga stoljeća, koji se nastavlja i danas. Problem se sastoji u paradoksu našega doba, gdje s jedne strane imamo u intelektualnim krugovima zapadnoga svijeta u zadnjih nekoliko stoljeća više-manje općeprihvaćenu ideju o „dva motora“ ljudskoga progresa: tehnološkom napretku i ekonomskome rastu, koji bi trebali garantirati sve veće blagostanje, a s druge strane, danas kada smo bliže ostvarenju te ideje nego ikada, prisutna je rastuća sumnja u progres. Kako bi razjasnio ovu problematiku, u prvoj polovici knjige (prvih šest poglavlja) autor pokušava pomno analizirati sam pojam i definiciju koncepta „progresa“ te razne stadije njegove evolucije kroz povijest. U drugom dijelu knjige fokus je na definiranju osnovnih elemenata koji danas na zapadu čine dominantno shvaćanje koncepta ljudskog progresa te na kritiku istog.

2. PSYCHOLOGY AND DEFINITION OF PROGRESS (Psihologija i definicija progres)

U prvom poglavlju pokušava se analizirati i definirati koncept progresu u raznovrsnim kontekstima u kojima se pojavljuje. Autor pokazuje kako postoje radikalno različita shvaćanja koncepta progresu, ovisno o polaznoj točki iz koje se problem promatra te ovisno o vrijednostima koje uzimamo kao kriterije odlučivanja. Nadalje, odustaje se od strogog definiranja pojma „progres“ te se on karakterizira kao „umbrella concept“, tj. riječ koja obuhvaća različita značenja ovisno o kontekstu pa se tako spominje progres u znanosti, materijalni progres, progres u umjetnosti, moralni progres itd. Pokušavaju se dati generalni odgovori na pitanje u kojima je od tih područja zaista bilo progresu. Zaključuje se da je u onima u kojima je prisutna svojevrsna akumulacija znanja i tehnika (znanost, tehnologija) progres uglavnom neporeciv, a u onima u kojima nije (umjetnost, literatura) uglavnom je konsenzus da ne postoji progres.

3. PROGRESS IN HAPPINESS AND THE GOOD LIFE (Progres u sreći i „dobar život“)

Problem definiranja progresu još se i dodatno komplicira kada se pod razmatranje uzme koncept „sreće“, čija definicija sa sobom vuče vrlo složenu problematiku, a njeno je rasvjetljavanje glavni cilj ovoga poglavlja. Počinje se s utilitarističkim viđenjem sreće kao prisutnosti užitka i odsutnosti boli, čije bi se razine teoretski mogle mjeriti i uspoređivati između ljudi. Zbog prevelike suženosti prve definicije koristi se definicija (a poglavlje sve više počinje sličiti na sokratski dijalog) prema kojoj je sreća zadovoljenje želja. Posve je suprotno Epikurovo gledište. On je smatrao da sreća ne leži u konstantnom procesu ispunjavanja i stvaranja novih želja, već obrnuto, u eliminiranju onih suvišnih. Autor zaključuje da bi, čak i kada bismo prihvatili najužu od ponuđenih definicija, još uvijek ostao problem nemogućnosti uspoređivanja količine sreće između ljudi, a kamoli između generacija. Tome možemo dodati i Aristotelovu *eudaimoniu* ili *the good life* - pojam koji označava stanje u kojemu se za čovjeka može reći da je u njegovome životu sve kako treba. Tako se dolazi do definicije koja ima dozu objektivnosti dokle god postoji konsenzus u društvu oko toga što *eudaimonia* za to društvo jest. Ovime je omogućena usporedba na temelju vrijednosti koje su u tom društvu prihvaćene te, sukladno tome, i ocjena je li u određenom razdoblju bilo progresu ili ne.

4. THE EARLY HISTORY OF BELIEF IN PROGRESS (Rana povijest vjere u progres)

Oboružan po njegovoj procjeni zadovoljavajućom definicijom, autor u ovom poglavlju pokušava ideji progresu dati povijesni kontekst. Točnije, pokušava odrediti kada se i zašto javljala vjera u progres tijekom povijesti. Kao

odgovor na „zašto“ navodi se 5 uvjeta od kojih svi moraju biti zadovoljeni da bi se rodila čvrsta vjera u progres u danoj zajednici u danom vremenu:

- osjetna pozitivna promjena u jednoj generaciji
- zajednica mora biti upoznata sa svojom prošlošću te imati kritički stav prema njoj
- vjera u ljudski razum i moć osmišljenih vještina za ovladavanjem okoline
- sekularno društvo ili vjera u benigno božanstvo, izostanak nesigurnosti i neizvjesnosti
- izostanak vjere u „izgubljeni raj“ te u cikličku povijest.

Analizira se tok povijesti po etapama te se pokušava odrediti u kojem dobu su koji uvjeti bili zadovoljeni, a u kojemu ne. Zaključak je da je prosvjetiteljstvo bilo jedino doba gdje su u potpunosti bili zadovoljeni svi uvjeti te je procvala vjera u ljudski progres.

5. THE PHILOSOPHY OF PROGRESS (Filozofija progressa)

U ovom poglavlju analizira se tzv. „filozofija progressa“ nastala kao „dijete“ optimizma prosvjetiteljstva, iz kuta pet glavnih područja debate koja su dominirala evolucijom ideja o progresu u zadnjih 250 godina. Do prvog i glavnog neslaganja došlo je između onih koji su smatrali da je progres neizbježan i usmjeren proces s konačnim ciljem (Hegel i razni oblici hegelijanizma), naspram onih koji su ga doživljavali kao pojavu bez konačnog cilja. Drugo neslaganje proizlazi dijelom iz prvog, a do njega dolazi između onih koji su smatrali da postoje nužni, odredivi i usmjereni zakoni progressa (također Hegel), za razliku od onih koji su smatrali da je progres u suštini međuihra raznih faktora te da taj proces nema usmjerenje. Do trećeg neslaganja dolazi između onih koji se pitaju je li progres produkt racionalnoga uma i racionalnih želja ili, s druge strane, emocija i iracionalne strane uma. Četvrta debata vodi se oko kontradiktornih definicija slobode, odnosno pitanja je li sloboda u moći pojedinca koju mu osigurava pravilno organiziran kolektiv ili u slobodi izbora. Posljednje je kontroverzno pitanje kakvoj sudbini ljudskoga roda teži progres, internacionalnoj i univerzalnoj ili onoj dominiranoj nacionalnom samosvijesti i nacionalnim vrijednostima.

Na kraju poglavlja nalazi se kratki osvrt na romantizam kao antitezu prosvjetiteljske vjere u progres.

6. PROGRESS IN THE AGE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY (Progres u dobu znanosti i tehnologije)

U suštini je vjera u progres u današnje vrijeme, a još više u doba prosvjetiteljstva, u velikoj mjeri bila povezana s vjerom u napredak i moć znanosti. Ovo je poglavlje posvećeno upravo znanosti i tehnologiji kao jednom (uz gospodarski rast) od dva motora ljudskog progressa. Prvi dio poglavlja opisuje

razne napretke u znanosti i tehnologiji koji su rezultirali ogromnim pozitivnim promjenama u ljudskom društvu tijekom zadnjih nekoliko stoljeća, a posebno u 19. i 20. stoljeću. Drugi dio poglavlja bavi se uzrocima polaganog opadajućeg trenda pri izjednačavanju razvoja znanosti s ljudskim progresom među generalnom populacijom. Navode se i opisuju interni razlozi, oni inherentni teoretskoj znanosti, koji su se pojavili s novim uznemirujućim i kontraintuitivnim otkrićima Einsteina, Heisenberga i ostalih te također i eksterni razlozi, tj. oni vezani uz praktičnu primjenu tehnologije kao, primjerice, strahoviti ratovi u 20. st., genetski inženjering i sl.

7. THE AGE OF ECONOMICS AND THE MAXIMISATION OF HAPPINESS (Doba ekonomike te maksimizacije sreće)

Nakon što se kratko pozabavio znanošću kao prvom ključnom komponentom moderne vjere u progres, autor daljnja poglavlja posvećuje drugoj glavnoj komponenti - ekonomskom rastu. Sukladno tome, fokus ovoga poglavlja čine ideje Adama Smitha i etičke škole utilitarizma. Autor objašnjava kako Smithovo uvjerenje da ljudska briga za vlastiti interes ima korisne društvene učinke ide ruku uz ruku s utilitarističkim idealom najvećeg blagostanja najvećeg broja pri uspostavljanju danas općeprihvaćene korelacije ekonomskoga rasta i ljudskog progressa, efektivno podižući gospodarski rast i učinkovitost na razinu „moralnoga cilja“. Dakle, objašnjava se geneza danas na zapadu prevladavajućih stajališta o ljudskom progressu, s kojima se onda autor u narednim poglavljima obračunava.

8. THE MEASUREMENT OF ECONOMIC GROWTH (Mjerenje ekonomskog rasta)

Prvi problem autor vidi u mjerenju ekonomskoga rasta te blagostanja. Specifično, u ovom se poglavlju velika pažnja posvećuje pitanjima koliko je BDP dobar pokazatelj ekonomskoga rasta te koliko je sam ekonomski rast dobar pokazatelj blagostanja. Prvo, tvrdi se da je sam BDP nepotpuni pokazatelj ukupne proizvodnje (outputa), što se objašnjava činjenicom da ne obuhvaća dobra i usluge kojima se ne trguje. Nadalje, autor ističe kako je vrlo maglovita veza između BDP-a i razine blagostanja zbog postojanja raznih utjecaja na blagostanje koje tržište ne obuhvaća, tj. utjecaja dokolice, eksternalija, „defenzivnih troškova“ te problema blagostanja budućih generacija.

9. ENVIRONMENTAL LIMITS TO GROWTH (Ograničenja razvoja s obzirom na okoliš)

Drugi je problem sve veći rast društvenih troškova zagađenja te važnost tih troškova pri umanjivanju korelacije ekonomskoga rasta i društvenoga blagostanja. Točnije, prvo se analizira pojava sve većeg ljudskog utjecaja na promjene u okolišu, koji je sam po sebi vrlo kompleksan sustav, te našu mogućnost da njime manipuliramo bez nepredviđenih štetnih posljedica. Zatim se analizira fenomen eksternalija, tj. tržišnih neuspjeha, koji su glavni krivci za spomenuto zagađenje te se na kraju spominju moguća rješenja koja ne ugrožavaju osnovna načela slobodnoga tržišta.

10. THE FUTILITY OF THE RAT RACE (Besmislenost „utrke štakora”)

Nastavlja se kritika uvjerenja o korelaciji gospodarskoga rasta s blagostanjem, a autor se u ovom poglavlju fokusira na problem nemjerljivih te od strane tržišta neobuhvaćenih društvenih troškova uzrokovanih intenzivnom kompetitivnošću („the rat race“) kao produkta filozofije slobodnoga tržišta. Počinje se sa spominjanjem osnovnih religijskih i filozofskih prigovora akumuliranju materijalnog bogatstva kao poželjnog cilja ljudskoga djelovanja. Zatim se posebno obraća pažnja na sve raširenije koncepte „relativnog bogatstva“ te „statusnih dobara“, koji, kako tvrdi autor, zatvaraju ljudsko ponašanje u vječnu „igru sa sumom nula“ (igra gdje je boljitak jednoga pojedinca nužno gubitak drugog), koja nema ni smisla ni usmjerenja ni dostižnoga cilja te, sukladno tome, ni pozitivnoga učinka na blagostanje.

11. THE CHALLENGE OF UNCERTAINTY AND COMPLEXITY (Izazov nesigurnosti i kompleksnosti).

Dok su prijašnja četiri poglavlja isticala probleme vezane uz društveno blagostanje i ljudski progres koji uglavnom leže izvan domene tržišta te ih je ono zbog toga u nemogućnosti riješiti, u ovom poglavlju fokus je na neslaganjima oko učinkovitosti samoga slobodnoga tržišta u rješavanju problema koji su striktno u njegovom „području interesa“, tj. njegovoj domeni. Naime, zbog osobine izrazite kompleksnosti ekonomskoga sustava još uvijek nema potpuno općeprihvaćenog znanstvenoga objašnjenja funkcioniranja ekonomskoga sustava (vidljivo u još uvijek prisutnim raspravama o poželjnoj količini regulacije ili deregulacije), a sukladno tome, ima još manje sigurnosti kada se krene raspravljati o predviđanju ponašanja toga sustava u budućnosti pod utjecajem određenih faktora.

12. FREE TRADE AND A GLOBAL DESTINY (Slobodna trgovina i globalna sudbina)

Daljnje probleme autor vidi u području slobodne trgovine i globalizacije koju ona nosi, a posebno se osvrće na problematiku društvenih troškova koji nisu obuhvaćeni konceptom gospodarskoga rasta. Dio problema sastoji se u debati oko brzine procesa globalizacije i oslobađanja tržišta te negativnih efekata koji iz toga proizlaze. Međutim, centralni je fokus poglavlja na jednoj veoma značajnoj posljedici oslobađanja svih svjetskih tržišta, a to je gubitak efektivne kontrole država nad vlastitim ekonomskim, socijalnim i ostalim problemima. Preciznije, budući da je „globalna vlada“ za sada nemogući koncept, „globalno slobodno tržište“ situacija je u kojoj države gube mogućnost korištenja demokratske metode za, primjerice, redistribuciju dohotka, zaštitu okoliša, osiguranje javnih dobara te brigu oko ostalih društvenih troškova gospodarskog rasta na svom teritoriju.

13. THE AGE OF SELF-INTEREST (Doba vlastitog interesa)

U zadnjem poglavlju autor sumira drugu polovicu knjige, tj. u generalnim terminima govori u dalekosežnim problemima do kojih nas je u posljednjih nekoliko stoljeća dovela pretjerana usredotočenost na učinkovitost proizvodnje i alokaciju materijalnih dobara i usluga. Preciznije, prvo se ponovno upozorava na određenu subordinaciju većine etike na uže polje ekonomske učinkovitosti, koja je izvršena polako u stoljećima nakon Smitha, te na činjenicu da je, iako će ekonomisti tvrditi da je ekonomija pozitivna znanost, tj. da je njezina domena pitanje „Što to jest?“, za razliku od „Što to treba biti?“, ta distinkcija u stvarnosti vrlo maglovita jer ekonomske odluke, s kojim god ciljem bile provedene, imaju dalekosežne posljedice na ljudske živote. Također se upozorava na fenomen „odumiranja društva“ zbog snažnog poticanja individualizma. Knjiga završava s pokušajem opisa trenutnoga stanja svijesti u zemljama Prvoga svijeta te sve veće tendencije sumnje u napredak.

14. ZAKLJUČAK

Već sam u uvodu spomenuo da je glavni cilj ovoga djela bio pokušati opisati uzroke današnjeg rastućeg pesimizma u vezi s pitanjem ljudskog progressa. Kako bi to učinio, autor je prvo pokušao rasvijetliti sam koncept progressa općenito te mu dati povijesni kontekst. Cilj prvog dijela knjige nije u osnovi bio dati nekakav konačan odgovor na ta teška i stara filozofska pitanja, već upoznati čitatelja s dubinom problematike. Drugi dio knjige posvećen je pitanjima do kojih se dolazi kada se filozofiju slobodnoga tržišta, koja je u zadnjih nekoliko stoljeća postala sveprožimajuća u cijelom spektru ljudskoga djelovanja, postavi kao predvodnicu napretka i blagostanja. Autor je kritičkim pristupom htio pokazati kako su problemi takvog rezoniranja mnogobrojni i ozbiljni te je želio upozoriti na činjenicu da ne samo da korelacija između gospodarskoga rasta i blagostanja

ne postoji u tolikoj mjeri koliko se općenito smatra već da opada, a u budućnosti bi mogla postati i negativna, ako već nije. Smatram da je autor u svom naumu uglavnom uspio te da je ovo djelo svakako vrijedno čitanja zbog pregršta korisnih informacija koje nudi.

Moja glavna zamjerka sastoji se u nečemu što bih nazvao „nerazrađenošću misli“. Generalno govoreći, vrlo je teško ustanoviti kojom se točno logikom autor povodio kada je odlučio napisati i poredati poglavlja na način na koji je to učinio u knjizi (pogotovo prvih šest poglavlja). Knjiga nekada više ostavlja dojam zbirke raznoraznih razmišljanja na temu progressa iz različitih kutova i različitih motiva, gdje je teško pronaći „misao-vodilju“ koja povezuje sve cjeline, nego što izgleda kao koherentna analiza koja ima jasni cilj te sustavno i progresivno razrađivanje osnovne ideje.

Da budem konkretniji, uvodim po meni jednu ključnu distinkciju, onu između „ljudske vjere u progres“ i „progressa“ samog. Naime, iz uvoda se može zaključiti da je tema ovoga djela ljudska vjera u progres. Sukladno tome, progres se uopće ne definira, već se ukazuje na njegovu iznimno subjektivnu i maglovitu narav. To posebno dolazi do izražaja u trećem poglavlju, gdje je kompletni fokus na utvrđivanju kada je i zašto u povijesti bila prisutna vjera u progres, bez ikakvog interesa za pitanje je li stvarnog progressa i bilo. Međutim, u drugom dijelu knjige pitanje vjere u progres stavljeno je u pozadinu. U tom se dijelu isključivo kritizira mogućnost trenutačne politike da osigura objektivni progres, očito pritom implicitno pretpostavljajući nekakav kriterij po kojemu se taj progres određuje, a koji, međutim, nigdje nije precizno definiran ni objašnjen, osim labavim konceptima poput „blagostanja“ i „the good lifea“, čiju se subjektivnu narav sam autor potrudio potanko istaknuti u ranijim poglavljima. Nigdje u djelu ova distinkcija nije napravljena, pretpostavljam iz razloga što je autor smatrao da je to dvoje u vrlo tijesnom odnosu, makar nigdje ne objašnjava prirodu samog odnosa, tj. zašto i kako je tako.

